

*Льовкіна О. Г.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ПРАКСЕОЛОГІЇ Т. КОТАРБІНЬСЬКОГО

В статті досліджується концепція „практичного реалізму” польського філософа Т. Котарбінського, яку можна розглядати як ідейну основу праксеології. Окреслено новизну підходу щодо етичних максим у вченні Котарбінського: сенс і значущість моральних правил у відносинах між людьми повинні розглядатися в історичному й практичному контекстах

Ключові слова: незалежна етика, атеїзм, християнська етика, справедливість

Вступ. Людина проектує власне життя, розробляючи стратегію і тактику реалізації життєвого плану на основі поширеної у тому чи іншому суспільстві системи цінностей, а кожна історична епоха, відповідно, формує специфічні суспільні уявлення про „стандарт щастя” і про механізми їх досягнення. І в цьому сенсі слід вказати, що особливістю соціокультурного середовища в пострадянських суспільства початку ХХІ століття є загострення аксіологічної кризи. В свідомості більшості громадян пострадянських держав, вихованих у нерелігійному середовищі, відсутня чітка ціннісна ієрархія, а в їх світоглядних настановах часто відбувається релятивізація розуміння добра і зла, що, у свою чергу, підриває віру в наявність смислу в людському існуванні. Ці обставини стимулюють етичні пошуки, спрямовані на побудову автономних від релігії авторитетних етичних систем.

Серед домінуючих цінностей сучасних пересічних громадян слід зазначити настанову на досягнення високого місця в суспільній ієрархії за рахунок отримання гідної освіти й вдосконалення навичок професійної майстерності. Ця обставина вимагає від них дотримання певних етичних максим, які регулюють відносини в професійній сфері. Як зауважує у цьому контексті відомий український дослідник А. М. Єрмоленко, актуальною стає проблема дослідження „співвідношення етичних норм, що належать представникам певних соціальних інституцій, скажімо, моральних норм політиків, підприємців чи вояків з універсальними моральними принципами. Чи мають етичні норми підвалини, які б виходили за межі цих інституцій і корелювали б з поняттям граничного обґрунтування? Узагальнити ці проблеми можна питанням: чи можливе за наявності розмаїття світоглядних уявлень та ціннісних вподобань існування нерелятивної етики як універсальної?.. Отже, виникає питання про безумовні... джерела та основи моралі” [2, с. 10]. Саме на такі питання намагався відповісти відомий польський філософ Т.Котарбінський, створюючи власну етичну систему як частину праксеології („граматики дії”), у якій він прагнув поєднати найкращі здобутки професійної та традиційної християнської етики.

Метою даної статті є дослідження етичної складової праксеології Т. Котарбінського.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі етичної складової практичної діяльності приділяло увагу чимало дослідників. Адже етика виступає як теорія моралі, що має ціллю обґрунтування тієї чи іншої моделі гідного життя. У контексті певної

філософської традиції зміст етичних систем тісно пов'язаний із специфікою вчення відповідного напрямку. У цьому розумінні можна вести мову про специфіку вирішення етичних проблем представниками прагматизму, екзистенціалізму, феноменології і т. ін.

Щодо етичного підґрунтя праксеології, то слід звернути увагу на те, що особливості підходу Т. Котарбінського до вирішення морально-етичних проблем досліджувало багато іноземних і вітчизняних науковців. Хотілося б відзначити ґрунтовні роботи його співвітчизників: Г. Писарека, Я. Т. Хорошого, Дж. Дудек, А. Семеновського, М. Вейсброта та інших, в яких аналізувались етичні погляди засновника праксеології у контексті польської філософської думки. Радянські філософи також не обійшли стороною етичну спадщину польського ідеолога реалізму й атеїзму. Наприклад, І. С. Нарський, відомий в СРСР і за його межами дослідник, аналізував етику польського мислителя у вступній статті до видання вибраних творів Т. Котарбінського в 1963 році. У 1975 році Г. Попов розглянув етичну сторону праксеології у вступній статті до „Трактату про хорошу роботу”. До розгляду етичної концепції Т. Котарбінського зверталися такі відомі в Росії та Україні дослідники, як В. М. Верніков, Б. Т. Домбровський, В. О. Храмов, В. Л. Абушенко, В. А. Смірнов, В. Л. Васюков, Е. Н. Шульга, Л. Г. Комаха, О. Н. Веретюк та інші.

У традиційній культурі етика як теоретична модель моралі і етика як моральне повчання, як правило, не диференціювались. Часто виникала ситуація, коли етики-теоретики одночасно були й авторами практичних етичних систем. Підставою для обґрунтування різних класичних етичних систем виступали срібне правило моралі: не роби іншим того, чого не хочеш собі і золоте правило: вчиняй з іншими так, як би ти хотів, щоб вони вчиняли із тобою. Ще А. Шопенгауер підкреслював у цьому контексті, що, по суті, всі класичні моралісти погоджувались із „етичним фундаментом” – нікому не шкодь і, навіть, скільки можеш, допомагай. У некласичній же культурі етика виступає одночасно теорією моральної свідомості і самою моральною свідомістю у теоретичній формі.

Але найбільш цікавою проблемою етичних досліджень, яку так і не вдалось вирішити представникам класичної філософії, є взаємозв'язок етики та практичної діяльності.

Основна частина. Будь-яка суспільна діяльність вимагає притримуватись визначеного корпусу морально-етичних принципів та орієнтирів. Сучасний світ, що стрімко й непередбачувано розвивається, як ніколи потребує дотримання від суспільних індивідів фундаментальних етичних норм, які б не допускали поглиблення деструктивної складової діяльності. Г. Йонас, досліджуючи дану проблему, наголошує, що „прискорення технологічно зумовленого розвитку не залишає вже часу для корекції... Така обставина диктує необхідність посилити обов'язок пильного ставлення до починань” [3, с. 57].

Будь-які алгоритми і технології, що забезпечують продуктивність раціональної діяльності, мають спиратися на етичне підґрунтя. Продуктивна й ефективна, вдало організована і виконана робота, зрештою, є діяльним мистецтвом, а мистецтво

завжди несе певний моральний ідеал. Отже, не лише технологічна, але й морально-етична складові одночасно є підвалинами ефективної й успішної діяльності. Тому поруч із вдосконаленням навичок своєї професійної майстерності метою будь-якого суб'єкта діяльності має стати оволодіння загальнолюдськими моральними принципами. Адже не випадково традиційні професійні спільноти створювали власні кодекси честі, в яких презентували етичні правила фахівців. Наприклад, клятва Гіпократу була одним з перших кодексів честі лікарів, також існували кодекси ділової практики купців-підприємців, кодекси офіцерської честі, кодекси честі юристів, журналістів і т. ін. Незалежно від того, чи відбувається це у сфері бізнесу, політики, науки або сімейних відносин, завжди існує принципова лінія розподілу морально припустимого та морально неприпустимого, що чітко відчувається суб'єктами діяльності. Якщо проаналізувати корпоративні етичні положення, то недбалість, невиконання обов'язку, недбалість, невдячність, зловживання довірою, і т. ін. у всіх видах діяльності та обставин розцінюється як відступництво від загальнолюдських моральних норм і традицій. Отже, етична складова завжди була і є невід'ємною частиною раціональної, ефективної діяльності будь-якого фахівця. У наші часи виникають нові професії і, відповідно, – нові кодекси честі (соціолога, психолога і т. ін.). Специфікою морально-етичних концепцій та професійних кодексів, що домінували в традиційних суспільствах був їх релігійний фундамент, що не завжди відповідає потребам сучасності. Тому цілком логічним виглядає звернення до аналізу етичної складової секуляризованого праксеологічного вчення Т.Котарбінського.

Секуляризований варіант етики був створений польським дослідником, що називається, „на злобу дня”. Адже його „незалежна етика” стала своєрідним симбіозом християнських цінностей і світських професійних етичних принципів. Філософ, створюючи своє вчення, вірив, що незалежна етика могла б стати духовною основою індустріального, „працелюбного”, суспільства. Виходячи з того, що незалежна етика мислилася як частина праксеології, її принципи були близькі працюючим людям, а детальна конкретизація критеріїв та ситуацій, які вимагають застосування тих чи інших норм етики, зробила їх привабливими для технологічно-індустріального суспільства ХХ сторіччя.

Хотілося б зазначити, що Т. Котарбінський надавав дуже широкого значення поняттю методології. У контексті його праксеології воно охоплює не тільки методи наукового пізнання, але й способи будь-якої діяльності, окремий випадок якої становить дослідницька робота. Пізніше, наприкінці 30-х років ХХ ст., учений починає розглядати методологію наукового пізнання у якості універсальної методології, частиною якої він вважав праксеологію. Згодом відбувається наступна зміна в його уявленнях про співвідношення праксеології з методологією науки: в останній період свого життя польський дослідник вважав методологію науки частиною праксеології. До речі, в цей період етика також розглядалася Т. Котарбінським як складова частина праксеології. Про останню варто сказати, що її метою є „дослідження найбільш широких узагальнень технічного характеру... розробка вказівок і застережень, важливих для всякої ефективної дії” [4, с. 775].

Слід також звернути увагу на розроблену польським мислителем концепцію „практичного реалізму”, яку можна розглядати як ідейну основу праксеології. Згідно з нею, в будь-якій діяльності слід враховувати особливості навколишніх умов: тверезо оцінювати навколишню дійсність, враховувати те, що існує актуально, приймати до уваги умови і межі можливих дій і правильно ранжувати пріоритети при їх плануванні. Тверезий погляд на дійсність – це спостереження, визначення й оцінка того, що слід робити. Під оцінкою мається на увазі доцільність зміни існуючої реальності відповідно до невідкладних потреб. Причому реаліст може керуватися в своїй діяльності як простими, повсякденними, побутовими мотивами, так і високою метою – це не є важливою обставиною. Головне не плутати мрію з реальністю і ставити реальні цілі. Тут, звичайно, необхідно проаналізувати умови і можливості реалізації власних планів. Перед виконанням поставленого завдання необхідно врахувати можливі ризики (протипоказання) втілення проекту і зіставити доцільність з можливими втратами від того чи іншого варіанту діяльності. При ранжуванні пріоритетів слід керуватися простою етичною максимомою: головним є те, що допомагає перемогти зло або його попередити. Позитивна оцінка виконання роботи у практичного реаліста виникає у разі констатації факту реалізації задуму.

Польський філософ створював свій варіант світської етики не шляхом онтологізації, а за допомогою методологізації. Християнські етичні принципи були близькі Т. Котарбінському (особливо наголос на необхідності любові до ближнього) але, на його думку, необхідно було створити таку етичну систему, яка змогла б стати ефективною за будь-яких умов. Зокрема, вченим розглядалася ситуація, за якої постулати християнства можуть знецінитися для людини, яка втратить через життєві обставини віру в Бога. Але й в атеїста залишається потреба орієнтуватися на чіткі моральні максими. Отже, на думку польського філософа, сенс і значущість моральних правил у відносинах між людьми повинні розглядатися в історичному й практичному контекстах, а не в трансцендентному. Адже будь-які трансцендентні і метафізичні етичні максими з часом починають критикуватися і зазнають трансформацій. Тому, на думку Т. Котарбінського, необхідно створити систему незалежних від релігії універсальних етичних ідеалів. Адже „етика можлива як наука, причому не можна визнавати ні конвенційного, ні, з іншого боку, будь-якого „надприродного джерела” моральних принципів. Етичні чесноти не можуть бути і деякою „метою в собі” в сенсі кантівських інтенцій” [5, с. 24].

Слід зазначити, що першими професійними кроками Т. Котарбінського як вченого стали дослідження саме у сфері етичної проблематики: його дисертація була присвячена етичним вченням англійських позитивістів: Дж. Ст. Милля і Г. Спенсера. Особливу увагу він приділив утилітаризму, який тлумачив загальне щастя як суму почуття щастя у всіх окремих людей. Але молодий учений висловлював сумнів щодо можливості і доцільності поєднання в одному вченні біологізму Г. Спенсера й етики утилітаризму. Також він висловлював скептичні оцінки щодо можливості знаходження етичних цінностей арифметичним шляхом. Тому Т. Котарбінський починає самостійний пошук основ моральних приписів.

З огляду на те, що постійне прагнення людини знайти сенс своєї життєдіяльності часто примушує звертатися до світу релігійних ідеалів і цінностей, польський учений зосередив свою увагу саме на релігійному фундаменті моралі. Опрацювавши досконально цей духовний шар людства, він зробив висновок про принципову спільність корпусу моралі в різних світоглядних релігійних системах. Проте, не зважаючи на те, що релігійні, насамперед християнські, етичні принципи міцно вкорінилися у європейській суспільній свідомості, вчений визнав за необхідне знайти відмінну від релігійної можливість обґрунтування універсальних етичних норм.

Цей висновок був зроблений, зважаючи на нові суспільні потреби. На формування етичної теорії Т. Котарбінського значною мірою вплинула позиція його вчителя і наставника К. Твардовського, який стверджував, що „ніхто не народжується із готовою системою етики, як ніхто не приходить у світ із готовою в голові системою логіки. Але кожна людина наділена зародками розуму і совісті. Від оточення, від умов її існування, від найрізноманітніших обставин залежить, коли і до якої міри ці зародки виявляться розвиненими. Чим більше людство і кожний його представник пройде шляхом цього розвитку, тим багатшим буде арсенал визнаних як теоретичних, так і моральних істин” [6, с. 222]. Т. Котарбінський відштовхувався від того, що в питаннях етики слід звертатися до історії і соціології, шукати моральні критерії, спираючись на емпірію. Історичні факти підтверджують наявність загальних моральних уявлень, які, у свою чергу, засновані на очевидності і доцільності елементарних норм і оцінок. Очевидність останніх визначається совістю, яка в питаннях моралі є найважливішим критерієм добра.

Практичне (навіть утилітарне!) значення етики, на думку Т. Котарбінського, є надзвичайно важливим, адже саме етика допомагає людині визначитися з її моральними принципами, які, у свою чергу, допоможуть їй заслужити у суспільстві репутацію порядної. Людина виявляє свою моральність (або аморальність) в різних життєвих ситуаціях, тому Т. Котарбінський перераховує негативні і позитивні ситуації для узагальнення етичних критеріїв. Кожному індивіду слід орієнтуватися на такі норми як мужність, справедливість і жертвність. Саме вони сприяють формуванню справжньої високоморальної людини, в якій має потребу суспільство. Крім того людина повинна завжди керувати своїми емоціями.

Еталон достойної людини був створений й описаний в контексті проблем реального життя, а не умоглядних метафізичних і релігійних систем. Тому, на думку Т. Котарбінського, презентована ним етика не залежить від змін і розчарувань в метафізичній або релігійній сферах. Його не влаштовувала у якості фундаменту універсальної етичної системи ні абстракція обов'язку І. Канта, ні етика „прекрасної душі” М. Шліка, ні етика „вільного розуму” Б. Рассела. Він шукав інші, універсальні і реально-практичні етичні критерії. Найважливішим таким критерієм для Т. Котарбінського виступають інтереси людей праці. Тільки живі конкретні люди можуть інтерпретувати з погляду моральності будь-який вчинок. Тому він закликав прислухатися до думки народу, яка закарбувалась, насамперед, у фольклорі: казках, приказках, прислів'ях тощо. Народна ж мудрість виставила найвищі оцінки таким

якостям як мужність, доброта і прагнення захистити слабкого. Польський філософ розвинув цей підхід і закликав до відповідальності щодо власних вчинків, соціальної порядності і чесності, особливо у процесах праці і виконання громадських обов'язків. Найвищою позитивною оцінкою діяльності проголошується порядність, а найгіршою – підлість. Т. Котарбінський вважав, що оцінка і тлумачення одного і того ж вчинку можуть бути різними залежно від мотиву і ситуації. Тому завдання незалежної етики – створити адекватну і об'єктивну оцінку мотивів поведінки. Принципом його етики став наступний постулат – „не роби поганого, заподіюй якомога менше страждань і роби, скільки зможеш, хорошого тим, хто на це заслуговує”.

Етичним ідеалом для польського мислителя виступає енергійний опікун – людина, на яку завжди можна розраховувати. Суб'єктами формування етики у суспільстві повинні виступати насамперед інтелігенти, вчені, тобто ті люди, які викликають довіру. Саме таких людей польський філософ і називав опікунам, а свою позицію в етичних питаннях Т. Котарбінський називає етикою енергійного опікуна. З іншого боку, найбільшому засудженню підлягають егоїзм, боягузтво, несправедливість і відсутність сили волі. Образ опікуна відповідає вимогам сучасності, якщо не звертати уваги на те, що він є дещо абстрактним. Адже ні в кого не викликає заперечення, що саме людська порядність є основою гідних стосунків. Виникає питання, навіщо людині слід бути порядною? Проте запропонований Т. Котарбінським етичний еталон може стати дієвим у цілому ряді випадків, наприклад, коли є людина яка потребує невідкладної допомоги; або коли чітко визначені професійні зобов'язання, які вимагають певних дій; або коли відбувається боротьба між сторонами (тоді слід мінімізувати агресію).

Образ енергійного опікуна був змальований у значній мірі з наставника самого Т. Котарбінського – засновника Львівсько-варшавської школи К. Твардовського. Про останнього відомий дослідник Б. Домбровський писав, що „немає сумніву в тому, що школа своїм виникненням зобов'язана одній людині – К. Твардовському, ключем для розуміння діяльності якого на педагогічній ниві може слугувати імператив: слово не може розходитися із ділом. Уособлений в ньому моральний погляд та етичний принцип найкраще характеризує особистість К. Твардовського, що слугував силою свого прикладу імперативом для своїх учнів, в яких він вбачав насамперед колег” [1, с. 225]. Як кожен учень приречений повторювати вчителя, так і у Львівсько-варшавській школі її вихованці повторювали багато у чому свого наставника. Для виховання справжнього вченого недостатньо *alma mater*, але необхідне й батьківське піклування. Саме згадок про таке піклування повні спогади вдячних учнів К. Твардовського. Спосіб, яким К. Твардовський розповсюджував власні філософські погляди, не обмежувався лише публікаціями, але, мабуть, у більшій мірі полягав в усній їх передачі. Він щиро обдаровував колег ідеями, починаючи із студентської лави й опікував тих, хто брався за їх розробку.

Відповідальний опікун не може зловживати довірою слабшого, адже останній постійно потребує допомоги. Не має значення, про кого йдеться тут мова – чи батько це і син або ж керівник і підлеглий, що пов'язані лише формальними стосунками –

сильніший завжди повинен виступати в ролі справедливого і мудрого опікуна, на якого у будь-який час можна розраховувати. Відповідальний опікун уважно реагує на чужі потреби і прагне допомогти. При цьому він не повинен розраховувати на винагороду. Особливу увагу Т. Котарбінський приділяв стилю поведінки людини, якій довірені для керівництва підлеглі люди. Саме тут виникає спокуса вирішувати власні проблеми за рахунок інших. Тому філософ особливо розтлумачує цей момент і відзначає, що відповідальність і гідність у ставленні до людей, чие благополуччя, самопочуття, життєвий оптимізм залежить від рішень керівника, є його безпосереднім обов'язком. У жодному випадку керівнику не дозволено використовувати слабкості підлеглих для вирішення своїх особистих справ.

Слід додати, що і сам Т. Котарбінський був людиною рідкісної порядності, повністю втілював у життя окреслені власноруч етичні постулати. Це стосувалось і студентів, і аспірантів, які починали дослідницьку діяльність під його патронатом. Він завжди акцентував увагу на їх досягненнях, а не на недоліках й прихищав тих, хто цього потребував. Відповідність поведінки польського мислителя задекларованим принципам слугувала формуванню стійкого й непохитного авторитету у суспільстві. Люди звертались до нього за порадою, допомогою, знаючи, що знайдуть розуміння й підтримку. Високий авторитет Т. Котарбінського підтвердило його обрання на посаду керівника Польської Академії наук.

Висновки

Проаналізувавши й узагальнивши філософські погляди Т. Котарбінського в морально-етичній сфері, можна прийти до наступних висновків. „Незалежна етика”, не дивлячись на її неприйняття з боку більшості прихильників релігійної моралі, є праобразом універсальної професійної етики. У ній містяться конкретні поради і правила кращої організації трудової діяльності. В той же час, дистанціювання від християнської моралі, скоріш було ідеологічним реверансом перед правлячим у Польщі політичним режимом, ніж вимагалось реальними суспільними потребами. Адже етичний ідеал польського філософа – терплячого, всепрощаючого, милосердного й завжди готового до надання підтримки опікуна, що безкорисно робить людям добро, дуже нагадує образ Ісуса Христа, а заповідь „полюби ближнього свого як себе самого” незримо присутня в будь-якій ситуації, що ним схвалювалась.

Отже, не зважаючи на те, що сам Т. Котарбінський вважав власну етичну систему суто практичною і незалежною від релігії та абстрактної метафізики, його етичні погляди суттєво вплинули на розвиток філософії й, зокрема, праксеології. Тим самим, він надав філософське обґрунтування численним професійним етичним кодексам індустріального, а тепер і постіндустріального суспільства. Відповідно, подальші дослідження етичної складової праксеології мають розглядатися у площині світської (професійної) та релігійної (християнської) етичних систем.

Література:

1. Домбровский Б. Послесловие / Твардовский К. Логико-философские и психологические исследования / Борис Домбровский. – М. : РОССПЕН, 1997. – С. 223-228.
2. Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія / Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 1999. –

- 488 с. (Монографія).
3. *Йонас Г.* Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Йонас Г. – К. : Лібра, 2001. – 400 с. (Першоджерело).
 4. *Котарбинський Т.* Задачі праксеології / Котарбинський Т. Избранные произведения / Тадеуш Котарбинський. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – 912 с. (Первоисточник).
 5. *Нарский И. С.* Тадеуш Котарбинський как философ и ученый // Котарбинський Т. Избранные произведения / Нарский И. С. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – С. 5-26.
 6. *Твардовский К.* Этика наряду с теорией эволюции // Логико-философские и психологические исследования / Казимеж Твардовский. – М. : РОССПЕН, 1997. – С. 194-222. (Первоисточник).
 7. *Храмов В. О.* Наукова спадщина Т. Котарбинського. (До 100-річчя з дня народження мислення) / В. О. Храмов // Філософська думка. – 1987. – № 1. – С. 78-85.

Annotation

Levkina O. G. Ethics subsoil of prakseology of T.Kotarbin'ski. Conception of „practical realism” of the Polish philosopher T.Kotarbin'ski, which can be examined as ideological basis of prakseology is probed in the article. Outlined novelty of approach in relation to ethics максимум in the studies of Kotarbin'ski: sense and meaningfulness of moral rules as between people must be examined in historical and practical contexts.

Keywords: independent ethics, atheism, christian ethics, justice

Матюшко Б. К.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

АЛОЇЗ РІЛЬ І ВОЛОДИМИР ЛЕСЕВИЧ ПРО СПІЛЬНІСТЬ МІЖ ЕМПІРІОКРИТИЦИЗМОМ ТА ІМПРЕСІОНІЗМОМ

Стаття присвячена аналізу і спростуванню провідним представником філософії позитивізму в Україні 2-ї половини XIX – початку XX ст. Володимиром Лесевичем ототожнення німецьким неокантіанцем Алоїзом Рілем емпіріокритицизму з імпресіонізмом.

Ключові слова: емпіріокритицизм, імпресіонізм, філософія, живопис.

Донедавна малопомітне з історії позитивізму в українській думці.

Вступ. Спадщина найбільш значного представника філософії позитивізму в Україні другої половини XIX – початку XX ст., яким є Володимир Вікторович Лесевич (1837-1905), становить інтерес у багатьох відношеннях. Закономірно, що основна частина досліджень поглядів Лесевича як правило стосується проблематики, властивої історії філософії, епістемології, гносеології, тобто відповідає основним темам позитивізму. Разом з тим не можна оминати того, що становить своєрідність ідей цієї течії в українській філософській думці. Асиміляція позитивізму в Україні супроводжувалася зверненням до гуманітарних наук і духовної культури загалом, а також освіти і вирішенням актуальних питань підвищення культурного рівня широкого загалу. Це стосується практично всіх мислителів, які так чи інакше зверталися до позитивізму: Михайла Драгоманова, Івана Франка, Миколи Грота, Володимира Вернадського та багатьох інших. Доречно згадати, що “незвичні під